

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ДОШКІЛЬНИКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ

Тетяна Фасолько
Кременець

Стаття присвячено викладу сучасних підходів до проблеми формування дитячої особистості у дошкільному віці. Обґрунтовується необхідність гуманізації процесу виховання дітей дошкільного віку, врахування законів психічного розвитку у формуванні особистості.

Ключові слова: становлення особистості, особистісне самовизначення, гуманізація процесу виховання, освітня технологія.

Постановка проблеми. В основу парадигми сучасної освіти покладена філософія дитиноцентризму, яка ставить дитину, її індивідуальність у центр педагогічної взаємодії, визнає людину з її особистими потребами і власним внутрішнім світом як вищу цінність людського буття. Виникає закономірна необхідність спрямувати зусилля навчальних закладів на виховання самостійних, критично мислячих, відповідальних громадян, підготовлених до свідомої та ефективної діяльності в різних галузях життя. Такий підхід формує основні засади особистісно орієнтованої освіти, яка стала визначальною в освітній системі на зламі ХХ і ХХІ ст. Серед її характерними ознак вирізняється спрямованість освіти на екзистенційні потреби людини (свобода буття, вільний вибір життєвого шляху, світогляду, самостійність і відповідальність, самореалізація й саморозвиток, самовизначення і творчість).

Провідне місце в становленні особистості, її прагненні самореалізації, самоздійснення займає ціннісно-сміслова сфера, яка охоплює ціннісні орієнтації й стосунки, а також систему особистісних смислів. Ціннісно-смісловій сфері особистості не можна уявити без духовності. Духовна людина здатна самостійно вибирати свій життєвий шлях, будувати свій життєвий світ. Духовність є ідеальною особливістю людини. Духовність – це образ буття людини відповідно до моральних загальнолюдських ідеалів [9]. Духовність, як базову особливість суб'єкта, визначав В.Франкл, додаючи до неї свободу й відповідальність. Саме з духовністю й цілісністю людини, яка не йде сліпо за своїми бажаннями й потягами, пов'язані ідеї її свободи, вчинку як особистісного вибору життєвого шляху. Згідно з аксіологічним підходом, людина набуває свого змісту в спілкуванні зі світом цінностей (В. Зеньківський). Вибіркові, оцінні й значущі цінності й ціннісні орієнтації впливають і моделюють особистість, здатну до самореалізації й самоздійснення, зумовлюють її спрямованість.

Виховання людини в дусі загальнолюдських ідеалів починається з раннього дитинства – важливого етапу становлення особистості, коли формується вміння мислити, свідомо сприймати навколишній світ і самого себе, спілкуватися з іншим людьми.

Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст., Базовий компонент дошкільної освіти (2012), Закон України «Про дошкільну освіту», державні програми виховання, навчання та розвитку дитини дошкільного віку визначають пріоритет особистісної орієнтації в освіті, тому проблема розвитку дошкільника як суб'єкта власного життя вперше набула особливо вагомого значення. Як зазначають автори Базового компоненту дошкільної освіти, вихідною умовою оновлення сучасної системи дошкільної освіти є модернізація її змісту, гуманізація цілей і принципів, переорієнтація на розвиток особистості дитини як основний ресурс, що визначає поступальний рух суспільства [1]. Дошкільна освіта як перша самоцінна ланка має допомагати дитині реалізувати свій природний потенціал, орієнтуватися на загальнолюдські та національні цінності.

Сучасна психолого-педагогічна наука активно досліджує проблеми становлення особистості в дошкільні роки, формування ціннісних орієнтацій, механізмів розвитку самосвідомості на ранніх етапах онтогенезу (І. Бех, О. Кононко, В. Кузьменко, С. Кулачківська, С. Ладивір, Т. Піроженко, Т. Поніманська та ін.). Однак, проблема формування моральної компетенції дошкільника в контексті розвитку його духовності не мала належного вивчення.

Мета статті – аналіз психолого-педагогічних передумов формування

особистісного самовизначення в дошкільному віці, обґрунтування з точки зору теорії ампліфікації необхідності оптимального використання дорослими можливостей ранніх періодів життя у формуванні моральної поведінки як показника особистісного самовизначення дитини, її моральної компетентності, прояв її духовності.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у суспільстві дедалі глибше усвідомлюється думка, що фундамент особистісного розвитку, який закладають роки дошкільного дитинства, має величезне значення не лише для успішного навчання у школі, а й для всього подальшого життя людини (Л. Виготський, Л. Венгер, О. Запорожець, Г. Костюк, М. Поддьяков). Від народження кожна дитина має можливість з часом стати особистістю, здатною свідомо й відповідально ставитися до життя, реалізувати свій біологічний, психологічний та соціальний потенціали, розвинути власне «Я» не лише з допомогою дорослих, а й завдяки власним зусиллям. Щоб перетворитися на особистість, вона має самостійно докласти зусиль для власного зростання. Підтвердження цим положенням знаходимо у Г. Костюка. Розкриваючи ідею онтогенезу, вчений зауважує, що розвиток не можна розуміти лише як засвоєння та інтеріоризацію зовнішніх відносин. Він включає детальну переробку засвоєного, його систематизацію, що призводить до цілісних змін особистості, виникнення нових спонукань до діяльності, нових її структур, нової екстеріоризації. Особистість виступає як суб'єкт власного розвитку, що свідомо обирає свій життєвий шлях.

На жаль, у вітчизняній психолого-педагогічній науці при дослідженні проблеми розвитку особистості в дошкільному віці ігнорувалися власні сили дитини, суб'єктна активність, що нівелювало проблему саморозвитку як таку. В останні роки, зокрема із запровадженням Базового компонента дошкільної освіти (1999 р.), пропагується новий, ціннісний підхід до дитини-дошкільника як свідомої особистості, компетентної у різних сферах власного життя.

Сучасний дошкільник – дитина зацікавлена, небайдужа, готова до взаємодії з навколишнім світом, виявляє різні форми дитячої активності (пізнавальної, соціально-моральної, емоційно-ціннісної), що стає у подальшому інтегрованою основою формування ключових життєвих компетенцій дитини [1]. Свідома дитина впевнена в собі, оптимістична, орієнтована на досягнення успіху, здатна більше до внутрішньої, ніж до зовнішньої дисципліни, вимоглива до тих, хто оточує. Такий підхід у сучасній дошкільній освіті покликаний формувати духовність людини з самих ранніх етапів її життя.

А. Богуш зазначає, що виховання духовності є найвищим благом і для людини, і для країни, але повна реалізація такої мети можлива лише в дорослому віці як кінцевий результат виховання і навчання в навчальних закладах різного типу. Однак, і моральність і духовність потрібно виховувати з раннього дитинства, коли для цього існують оптимальні психологічні передумови [4]. У Концепції формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей визначено цілі формування духовності. Це виховання у дітей та молоді високих інтелектуально-моральних інтересів і запитів, ціннісних поглядів, орієнтацій та переконань; створення таких умов, які сприяли б розвитку моральної активності дитини, формуванню моральної спрямованості її психічної діяльності, моральних потягів, інтересів, думок, переконань [8, 16]. Саме свобода вибору є основою моральних ціннісних орієнтацій, які виступають внутрішнім регулятором поведінки людини, вони визначають спрямованість особистості і вибірковість її поведінки.

Досліджуючи проблему цінностей, І. Бех розглядає їх як безумовні смислостверджувальні імпульси морально-духовної активності особистості. Механізм їх формування звично розглядають як опанування особистістю когнітивних складових, що набувають суб'єктивної значущості на основі впливу емоційно-ціннісної складової. В єдності вони утворюють знання про певну етичну норму та її бажаність для особистості і в такій цілісності стають початковим мотивом до відповідного вчинку (реалізація поведінкової складової). В міру практичного вправлення даний мотив і перетворюється на конкретну морально-духовну цінність. Особлива увага акцентується науковцем на збалансованості понятійного й діяльнісного видів інформації у виховному впливі педагога: він має сповна використати феномен непрямої виховної дії та проектування позитивної метафоричної системи. Осердям методичного впливу мають стати розроблена вченим дискурсивна технологія інтимно-особистісного спілкування та методи педагогічного переконання й умовляння [3, 205]. Психологи інтерпретують свободу як

самодетермінацію. Саме духовне самовизначення, на думку І. Беха, є вектором особистісного розвитку [3, 97]. Утім духовна свобода має сенс для людини, коли об'єктивована в ній воля обмежується її відповідальністю. Дане обмеження окреслюється траєкторією суспільно значущих цінностей, що становлять моральну культуру суспільства й спрямовують її до культури гідності [2, 88].

О. Сухомлинська також пов'язує духовність зі сферою культури. За її твердженням, духовність – це складний психічний феномен самоусвідомлення особистості, внутрішнє сприймання, привласнення нею сфери культури, олюднення, вrostання в неї та розуміння як власного надбання [8, 14]. Поняття «духовність» не є тотожним поняттю «моральність». Однак існує і взаємозв'язок, адже моральні норми поведінки визначаються духовними цінностями людини.

Становлення дошкільника як суб'єкта життєдіяльності розглядається в контексті ідеї гуманізації. Як зазначає О. Кононко, у вихованця, який впродовж дошкільного дитинства переживає здебільшого позитивні почуття щодо себе, формується життєдайне самоставлення, яке надає повноти його життєвим силам, виразності, енергійності; породжує творчу, продуктивну, корисну для розвитку особистості життєдіяльність; зміцнює потенційні та актуальні можливості. Життєдайне самоставлення є свідомим впливом особистості на себе з метою самовдосконалення і передбачає здатність аналізувати, контролювати та регулювати (в міру вікових можливостей) процес власної життєдіяльності; спроможність з допомогою дорослих збалансовувати різноспрямовані життєві тенденції до самореалізації, саморозвитку та самозбереження [5]. Саме духовні цінності та моральні норми суспільства здатні виконати роль орієнтирів особистісного розвитку в дошкільному віці.

Традиційно моральне виховання дошкільників здійснювалось шляхом ознайомлення з моральними нормами та правилами. Сучасна педагогічна наука заперечує нормативність з позиції формування адаптивних форм активності, які сприяють успішному пристосуванню, вихованню виконавця, утворенню стандартизованих форм свідомості та поведінки [7]. Використання готових зразків (правил, приписів, алгоритмів дій) знижує самостійність і пізнавальну активність дітей, які поступово звикають до відтворювальної активності, яка гарантує їм звичний і бажаний успіх без докладання значних власних зусиль. Важливе джерело пізнавальної активності дошкільника як особистості – досвід творчості, який забезпечує не лише засвоєння заданого, але і його перетворення [5]. Суспільні цінності не можна нав'язати дошкільникові – їх треба узгодити з його індивідуальним досвідом, цінностями, змістом внутрішнього життя. Самостійна активність дошкільника відіграє в ньому важливу роль, адже особистістю називають соціальну істоту, здатну (у вікових межах) до відповідального самовизначення.

Дошкільне дитинство характеризується саме тим, що життєвий досвід формується на основі засвоєння загальноприйнятих норм та правил співжиття з іншими. Одним з важливих новоутворень дошкільного віку є елементарний образ світу, дитячий світогляд. Якщо своєчасно не формувати світобачення малюка, не впливати на його змістові характеристики, не пропонувати прийнятні і зрозумілі малюкові ціннісні орієнтири, йому буде важко визначитися в житті, знаходити своє домірне місце. Тому, очевидно, потребує нових підходів, пошуку ефективних та оптимальних методів та прийомів організації процесу ознайомлення дошкільників з моральними нормами, а не повне заперечення цієї ідеї.

Становлення особистості в дошкільному віці є процесом саморозкриття дитини, вбирання із самосвідомості всього, що сприяє актуалізації її потенціалу, відчуття повноти свого життя. Особистісне зростання - активний процес становлення, в якому дитина бере на себе посилену відповідальність за свої вчинки, діяльність, поведінку. Таким чином, у сучасному трактуванні, становлення особистості є процесом формування її моральної компетенції, становлення її відповідального самовизначення.

В основі моральних якостей лежать знання про моральні норми, доступні розумінню дітей дошкільного віку. За переконанням Л. Архангельського, моральна норма тоді буде прийнята індивідуальною свідомістю, коли буде усвідомлена суб'єктом поведінки, стане його внутрішнім переконанням, зіллється з волею, тобто стане внутрішньою основою свободи вибору вчинку. Результати психологічних досліджень Л. Виготського, Г. Люблінської, С.Рубінштейна доводять, що успішне усвідомлення дитиною важливих

морально-етичних норм базується на її емоційній сфері.

Т. Титаренко, досліджуючи вплив емоцій на моральний розвиток дошкільників, акцентує увагу на тому, що дитина сприймає необхідне не як зовнішнє, примусове, а як предмет власних соціальних потреб, що формуються, як щось особливо значуще, бажане. На основі проведених досліджень Т. Титаренко робить висновок про те, що однією із важливих умов розвитку в дошкільника моральної саморегуляції є розвиток у нього внутрішніх емоційних уявлень про те, яким би він хотів себе бачити в моральній ситуації незалежно від контролю та зовнішніх санкцій.

На думку С. Ладивір дитинство має стати школою виховання емоційної культури особистості. Емоції є своєрідним зовнішнім виявом внутрішнього світу дитини. Різноманітні переживання, що виникають у дитини в численних життєвих ситуаціях уже в перші роки життя, взаємодіючи, створюють своєрідне емоційне світосприймання. Внаслідок систематичних повторень закладається так званий емоційний фундамент духовного буття дитячої особистості, який водночас є важливим додатком до джерела всіх проявів її активності [6, 5].

Результати психолого-педагогічних досліджень вказують на психологічну готовність дітей дошкільного віку до моральної дії. Ця готовність визначається знанням моральної норми та емоційним ставленням до неї. Моральна поведінка означає єдність мотиву і дії.

Одним з показників моральної вихованості є переживання моральних мотивів, а не окремі вчинки дитини. Адже один і той самий вчинок може бути викликаний різними мотивами і свідчити про різні рівні засвоєння дітьми моральних норм. Отримуючи статус мотивації, моральна якість стає джерелом моральної активності особистості. Отже, важливою основою формування в дитини особистісного самовизначення є формування в неї системи домінуючих мотивів, що відповідають моральним нормам суспільства.

Загалом, аналізуючи психологічні основи досліджуваної нами проблеми, можна зробити висновок про наявні вікові можливості дошкільників у засвоєнні моральних цінностей, серед них і відповідальності.

На основі результатів проведеного нами дослідження ми пропонуємо виділяти 4 рівні відповідальної поведінки дошкільників, акцентуючи увагу на динаміці формування відповідального самовизначення, ініціативної відповідальності, яка є базовою якістю і складовою моральної компетентності людини, починаючи з дошкільного віку. Проведений нами констатувальний експеримент дав можливість виділити такі рівні сформованості відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку: *ініціативна відповідальність* (відповідальне самовизначення), *виконавська відповідальність*, *конформна відповідальність*, *безвідповідальність*.

Аналіз психолого-педагогічної літератури та результати нашого дослідження вказують, що у старших дошкільників можуть бути сформовані основи моральної компетентності, що проявляється у поведінці, орієнтованій на норму моральної відповідальності. Критеріями відповідальної поведінки виступають: уявлення дітей про значення і зміст норми моральної відповідальності; позитивне ставлення до відповідальності як моральної характеристики особистості; вміння діяти відповідно до норми в ситуаціях самостійного морального вибору. Найбільш розвинутими на цьому віковому етапі є виконавська відповідальність та безвідповідальність. Найнижчий показник в ініціативної відповідальності, яка і є показником сформованості відповідального самовизначення та критерієм моральної компетентності дошкільників. Це підкреслює необхідність проведення цілеспрямованої виховної діяльності на цьому віковому етапі. Доведено, що за відсутності спеціальної системи роботи у дітей виникає орієнтація на конформність, що проявляється у дотриманні моральних норм у корисних цілях, ситуаціях зовнішнього контролю.

Висновки. Моральна компетентність дошкільників включає уміння передбачити наслідки своїх вчинків для інших та для себе, що дозволяє переконатись у їх правомірності, або змінити поведінку на користь дотримання моральної норми. Відповідальність є тією інтегрованою базовою якістю, яка виступає необхідним компонентом особистісного розвитку дошкільника та його моральної компетентності.

Наше дослідження не претендує на повне розкриття особливостей та механізмів формування моральної компетентності. У світлі сучасних виховних тенденцій в дошкільній освіті важливою є проблема розробки нових та вибору найбільш адекватних віку й особливостям особистісного становлення, соціального та морального виховання методів

та прийомів роботи, спрямованих на розвиток самоактивності, ініціативи, творчості дитини у формуванні власної особистості.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / [наук. кер. А. М. Богущ]. – К. : Видавництво, 2012. – 26 с.
2. Бех І. Д. Гідність як духовний геном особистості / Іван Дмитрович Бех // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 1. – С. 76–89.
3. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності. Навчальний посібник / І. Д. Бех – К. : Академвидав, 2009. – 248 с.
4. Богущ А. Духовність і моральність: виховний аспект / Алла Богущ // Дошкільне виховання. – 2009. – № 10. – С. 4–7.
5. Кононко О. «Я у Світі»: нова світоглядна позиція / Олена Кононко // Дошкільне виховання. – 2009. – № 1. – С. 5–9.
6. Ладивір С. Перші уроки добра / Світлана Ладивір // Дошкільне виховання. – 2008. – № 12. – С. 5–7.
7. Поніманська Т. Виховання людяності / Тамара Поніманська // Дошкільне виховання. – 2008. – № 2. – С. 6–9.
8. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / Ольга Василівна Сухомлинська // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 13–17.
9. Ильичева И. М. Введение в психологию духовности / И. М. Ильичева. – М. : Москов. психолого-социал. ин-т, 2006. – 349 с.

В статье излагаются современные подходы к проблеме формирования детской личности в дошкольном возрасте. Обосновывается необходимость гуманизации процесса воспитания детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: становление личности, личностное самоопределение, гуманизация процесса воспитания.

The article is devoted to committing the up-to-date approaches to the problem of forming children personality at preschool age. The necessity of humanization of the process of upbringing preschool age children is justified.

Key words: formation personality, personality self-identification, humanization of the process of upbringing.